

Kraków, wrzesień 2024 roku

Prof. dr hab. Józef Maciuszek
Instytut Psychologii Stosowanej
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Szymona Bręńskiego
Kontrola procesu mówienia. Aspekty poznawczo-rozwojowe

Uwagi wstępne

Rozprawa doktorska Pana mgr Szymona Bręńskiego zatytułowana *Kontrola procesu mówienia. Aspekty poznawczo-rozwojowe* mieści się w szerokim obszarze problematyki wytwarzania (produkcji) mowy; czyli badania i opisywania procesów zaangażowanych w przekształcanie naszych myśli, intencji w wypowiedzi. Autor niniejszej rozprawy przyjmuje, że w procesie wytwarzania mowy zachodzi zjawisko kontroli mówienia wyrażające się w selekcji leksykalnej, auto-monitorowaniu, korygowaniu błędów. Kontrola procesu wytwarzania mowy służy realizacji intencji nadawcy poprzez kodowanie myśli w formę wypowiedzi, planowanie przekazu werbalnego, korygowania błędów (do typowych należą przejęzyczenia i zaburzenia toku mówienia). Autor wybierając ten obszar badań podjął się trudnego wyzwania naukowego. Trudniej jest bowiem prowadzić badania nad wytwarzaniem mowy niż nad jej percepcją czy rozumieniem - ponieważ bardziej skomplikowane jest tu projektowanie metod badawczych, które umożliwią wyodrębnienie złożonych faz tego procesu.

Praca została zrealizowana w obszarze psycholingwistyki i psychologii poznawczej. Do głównej zmiennej badanej w niniejszym projekcie należy kontrola procesu produkcji mowy, z wyróżnionymi trzema aspektami kontroli mówienia: 1. selekcja leksykalna, 2. auto-monitorowanie mowy, 3. interupcja i reparacje, czyli przerywanie mowy i korekta błędnych

wypowiedzi. Podstawowym celem podjętych badań było sprawdzenie, czy kontrola procesów mówienia i jej sposób zmienia się wraz z wiekiem – od okresu późnego dzieciństwa do dorosłości (uwzględnione zostały w badaniach 3 grupy wiekowe: dzieci w okresie późnego dzieciństwa, adolescenty, młodzi dorośli). Kolejna ważna kwestia naukowa dotyczyła problemu czy kontrola procesu mówienia ma związek z poziomem bazowych funkcji wykonawczych (zarządczych) jako mechanizmów kontrolnych. W niniejszym projekcie badawczym uwzględniono trzy rodzaje funkcji wykonawczych: kontrola hamowania, pamięć robocza, giętkość poznawcza. Podsumowując, w zaprojektowanym planie badawczym zmienna zależna to kontrola produkcji mowy (trzy aspekty tej kontroli). Dwie główne zmienne niezależne to wiek oraz poziom wybranych funkcji wykonawczych uczestników badań.

Badacze zajmujący się opracowaniem modeli wytwarzania mowy zwykle odwoływali się do błędów językowych w procesie mówienia - najczęściej przejęzyczenia i zaburzenia płynności wypowiedzi. Takie podejście wiąże się z odkryciem, że analiza błędów popełnianych w toku produkcji mowy może prowadzić do wyjaśnienia przebiegu procesów zachodzących w trakcie normalnego mówienia. Doktorant zgodnie z tą tradycją wybrał przejęzyczenie jako modelowy rodzaj błędu w przypadku badania kontroli procesów mówienia.

Ocena rozprawy

Rozprawa jest bardzo obszerna, zawiera ogromne bogactwo treściowe dotyczące teoretycznych przesłanek własnego planu badawczego, pytań badawczych, hipotez, ich uzasadnienia, analiz wyników i dyskusji. Objętość pracy, z uwzględnieniem załączników, to blisko 400 stron, zawierających ważne merytoryczne treści. Z uwagi na objętość pracy rezygnuję z streszczenia dysertacji, koncentrując się na jej ocenie w oparciu o rekomendacje Komitetu Psychologii PAN dotyczące kryteriów oceny prac doktorskich jako monografii.

Niniejsza rozprawa doktorska niewątpliwie wzbogaca istniejącą wiedzę w tej dziedzinie psycholingwistyki. Jej nowatorskość wiąże się z faktem ograniczonej ilości istniejących badań

dotyczących roli różnic indywidualnych (czyli poziomu funkcji wykonawczych) w kontroli procesów generowania mowy a także problematyki zmian rozwojowych tych procesów. Niewątpliwie do *novum* można zaliczyć zrealizowane w ramach tego projektu badanie kwestii, w jaki sposób związek funkcji wykonawczych z kontrolą procesu mówienia ujawnia się w kontekście progresywnych zmian rozwojowych w produkcji mowy. Oceniam, iż nowatorstwo rozprawy jest wieloaspektowe, przejawia się zarówno w sformułowanych problemach badawczym, jak i zastosowanej metodologii.

Rozprawa jest osadzona w najważniejszej światowej literaturze na temat procesów mówienia i ich auto-kontroli. Dokonany przegląd literatury prezentuje bogaty obraz stanowisk i modeli teoretycznych, wskazując na świetną orientację mgr Szymona Bręńskiego w tej dziedzinie psycholingwistyki. Doktorant prezentuje najważniejsze modele teoretyczne wytwarzania mowy (m.in. modele Victorii Fromkin, Merrill'a Garreta, Willema Levelta, Gary'go Della) w sposób klarowny, krytyczny, z uwzględnieniem własnego punktu widzenia i w kontekście własnego planu badań. Przegląd literatury stanowi dobrą podstawę teoretyczną własnego programu badawczego a przeprowadzone badania mieszczą się w dobrze zdefiniowanych ramach teoretycznych; m.in. ważną rolę w planie badań własnych odgrywa model generowania mowy Willema Levelta. Postawione cele i metodologia badań są spójne z teoretycznym ugruntowaniem badań. Doktorant wykazał się także gruntowną znajomością koncepcji procesów kontrolowanych w dziedzinie psychologii poznawczej.

Badania zostały poprzedzone długą listą szczegółowych pytań badawczych oraz hipotez, które zostały wzbogacone merytorycznym uzasadnieniem. Plan badań i zadania badawcze zostały właściwie dobrane do rozwiązania problemów badawczych.

W procedurze badawczej zastosowano kilka zadań psycholingwistycznych. Po pierwsze zadanie „nazywanie obrazków” (pomiar poprawności i czasu nazywania obrazków w warunkach dystrakcji semantycznej i warunkach neutralnych) gdzie zmienną zależną była odporność selekcji

leksykalnej na dystrakcję semantyczną. Po drugie, zadanie „monitorowanie sylab” (pomiar poprawności i czasu reakcji) – zadanie to służyło do badania automonitorowania procesu mówienia. Po trzecie, zadanie „powtarzania zdań”, które opisywały obrazki (warunek zgodności i niezgodności obrazka z treścią powtarzanego zdania) – zadanie służyło do badania korygowania błędów. Z kolei do pomiaru kontroli wykonawczej użyto kluczone dla poszczególnych rodzajów funkcji zarządczych zadania: Test Sortowania Kart z Wisconsin, zadanie n-wstecz oraz zadanie z flankerami.

Zastosowane testy statystyczne - jedno i dwuczynnikowa analiza wariancji ANOVA (lub alternatywne testy nieparametryczne) oraz współczynniki korelacji r Pearsona - są wystarczające i dobrze dopasowane do badanych zmiennych.

Dyskusja wyników przedstawia uzyskane rezultaty w szerokim kontekście teoretycznym i empirycznym. Autor rozprawy w sposób poprawny i przejrzysty przedstawia dyskusję wyników swoich badań. Uzyskane przez siebie wyniki (potwierdzające lub nie przyjęte hipotezy) poddaje umiejętnej analizie, wszechstronnej, pogłębionej interpretacji i wyjaśnieniu - poprzez odwoływanie się do różnych modeli teoretycznych oraz do wyników innych badań.

Ocena formalno-technicznych aspektów monografii

Rozprawa jest napisana poprawnym językiem i zgodnie ze standardami APA, dotyczącymi struktury i edycji pracy naukowej. Struktura i kompozycja rozprawy jest przejrzysta, poprawna, zgodna z typową konstrukcją rozprawy doktorskiej jako monografii. Wprowadzenie teoretyczne zawiera bardzo bogaty przegląd literatury i logiczną kolejność omawiania obszarów wiedzy związanej z podjętym problemem badań własnych. Szczególną uwagę Autor poświęca zmiennym, które stanowią kluczowe znaczenie dla jego projektu. Sposób sformułowania i uzasadnienia pytań badawczych i hipotez jest wysoce poprawny i wnikliwy merytorycznie. Również w sposób przejrzysty opisuje swoje badania i prezentuje

uzyskane wyniki. Dyskusja wyników jako zwieńczenie rozprawy ma również bardzo jasny podział i zawiera: szczegółowe podsumowanie wyników, określenie ograniczeń przeprowadzonego badania, wnioski dla dalszych badań i implikacje praktyczne. Na końcu rozprawy znajduje się bogata bibliografia (283 pozycje bibliograficzne plus źródła internetowe), załączniki z informacjami i oświadczeniami dla uczestników badań w wyodrębnionych grupach wiekowych, i dla opiekunów prawnych. W kolejnych załącznikach zamieszczone są użyte materiały badawcze. Podsumowując, formalną stronę rozprawy Doktoranta także oceniam bardzo pozytywnie.

Konkluzja

Z całkowitym przekonaniem stwierdzam, że rozprawa doktorska odpowiada warunkom określonym w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. (*Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*), oceniam ją bardzo pozytywnie i wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ponadto; ze względu na bardzo dużą wartość teoretyczną, metodologiczną i poznawczą pracy wnioskuję o wyróżnienie rozprawy doktorskiej mgr Szymona Bręńskiego.